

Проф. др ПЕТАР РАДИЧЕВИЋ

СПОМЕНИЦИ ПРИРОДЕ СУ (НЕОБНОВЉИВА) ПРИРОДНА БОГАТСТВА

Др ПЕТАР РАДИЧЕВИЋ
УИ ПИИИ Београд
Партизански пут 62

UDK 550.15 (497.1)

Човеку је потребна природа онаква каква јесте. То не значи да се он не меша у њу, да је не користи, јер је њен нераздвојни део. Али, неопходно је да човек делује у систему природе, тако да буде рационалан и њен истински разуман део, познавајући је све дубље и разноврсније.

У дугој и бурној геолошкој прошлости наше планете, у деловима литосфере који су доступни непосредном осматрању, истраживању и коришћењу, формиране су разноврсне минералне заједнице – што омогућује опстанак живог света, на појединим местима (до сада познатим) концентрације корисних компоненти које човек према знању и потребама користи, као и разноврсне геолошке структуре, облици и објекти, који се због своје јединствености и неопновљивости сврставају у споменике природе. Њиховим коришћењем, што је једнако трајном уништењу, човек има релативно мало материјалне користи (тренутне), док су штете, и према садашњим знањима и познавањем природе – знатне, трајне и ненадокнадиве. Будуће генерације неће бити у ситуацији да нам поднесу тужбу за своју судбину и наслеђе.

Повод

Овај прилог припремљен је за научно-стручни скуп под називом „ГЕОНАСЛЕБЕ”, који је одржан крајем 1995. године у Заводу за заштиту природе у Новом Саду, под руководством академика – Николе Пантића и Стевана Карамате. Организатор је био Завод за заштиту природе Републике Србије.

Циљ прилога је да се допринесе дефинисању појединих појмова и иницира ангажованији рад државе и стручњака на одређењу – шта се у Југославији сматра природним богатством, појасне облици власништва и карактер односа државе према њему, до решења (потребе и обавезе) вођења јединствене евиденције или катастра природних богатстава, коришћења-експлоатације и управљања, истраживања и обнављања, до заштите од деградације или уништења, осмишљавања система заштите животне средине, односно заштите природних богатстава (обновљивих и необновљивих) у смислу одрживог развоја, као светски прихваћене политике.

Циљ прилога је и подршка досадашњим активностима на заштити и очувању јединствених геолошких облика и творевина на просторима наше земље, те настојања да се у овом смислу више ради и уради.

УНЕСКО о споменицима природе

Конвенцију о светској културној и природној баштини (усвојена 23. новембра 1972. на XVII заседању УНЕСКО-а у Паризу) коју је СФРЈ ратификовала 31. октобра 1974. године, закључно са мајем 1995. ратификовало је преко 150 држава од 183 чланице УНЕСКО-а.

Конвенција под објекат заштите увршћује, поред културних и природних добара (уводи и термин: „светска културна и природна баштина”, при чему баштина се користи у изворном значењу – наследство), која:

– представљају добра свих народа и времена и да су (поједине) државе само њихови чувари и уживаоци одговорни пред међународном заједницом и историјом;

– да је однос према овим добрима сведочанство свести и одговорности једне генерације према вредностима баштине, природне и историјске прошлости, и да их преноси у наслеђе будућим генерацијама;

– да је чување и уређивање баштине недељиви део свесне и дугорочне политике једног друштва.

У погледу надлежности и суверенитета државе над природном баштином, Конвенција у потпуности признаје суверенитет државе на

чијој се територији она налази и не улази у питање права власништва, која су одређена националним законодавствима.

Установљен је и Центар за светско наслеђе (World Heritage Centre) при УНЕСКО-у, који је отпочео да ради у јуну 1992. године и то на плану стратегијског планирања у овој области.

У односу на важеће критеријуме, под природном баштином се подразумевају:

- споменици природе који се састоје од физичких или биолошких формација или скупина тих формација, а који имају изузетну универзалну вредност са естетске или научне тачке гледишта;

- геолошке или физиографске формације и тачно одређене зоне које представљају станишта угрожених врста животиња и биљака од изузетне универзалне вредности са научне и заштитне тачке гледишта;

- знаменита места природе или тачно одређене природне зоне које имају изузетну универзалну вредност са тачке гледишта науке, заштите или природних лепота.

Законом о ратификацији Конвенције о заштити светске културне и природне баштине („Службени лист СФРЈ”, бр. 56/74), Југославија је прихватила да у њену дужност спада „заштита, конзервирање, популаризација и препорука будућим генерацијама културне и природне баштине која се налазе на њеној територији”, да усвоји општу политику усмерену на то да се баштини да одређена функција у животу заједнице, да усаврши такве методе рада на основу којих ће држава моћи да се супротстави опасностима које угрожавају њену културну и природну баштину... да предузме одговарајуће законске, научне... мере потребне за проналажење, заштиту, одржавање, популаризацију и обнављање те баштине (чл. 5. Конвенције).

Рио конференција о суверенитету над природним богатствима

Конференција Уједињених нација о животној средини и развоју (UNECED), сазвана одлуком Генералне скупштине УН, донесеном у децембру 1989. године, одржана је у Рио де Жанеиру (Бразил) од 3. до 14. јуна 1992. Она је резултат повећане свести о све већем угрожавању животне средине и погубних последица по човечанство које из тога проистичу, а уједно и потврда значаја који међународна заједница данас придаје очувању и унапређењу животне средине и спознаје да се проблеми животне средине могу успешно решавати само координираним напорима и сарадњом свих земаља.

Од Конференције у Риоу се много очекивало: да укаже на правце ефикаснијег глобалног решавања проблема животне средине на целој

планети, да понуди инструменте за остваривање одрживог развоја, те да означи прекретницу у економским односима у свету.

Једно од осетљивих питања око којег је вођена расправа, било је разрешавање конфликта између обезбеђења суверенитета над природним ресурсима и њиховом очувању, а који су од општег интереса, док су у сенци ових глобалних питања остала она везана на пример за очување дарова или споменика природе, који су јединствени, непновљиви и необновљиви.

И поред разлика у појединим оценама и захтевима, Рио конференција се сматра историјском, јер је поставила основе за решавање питања заштите животне средине као нераздвојног дела укупног развоја. Опредељујући се за политику одрживог развоја – сколошки разумног и рационалног, који не занемарује нужност започињања нских развојних захвата одмах, нити претпоставља заустављање започетих, Конференција је означила почетак новог друштвеног односа према животној средини, према простору и према природним ресурсима, са пуном свешћу одговорности пред будућим генерацијама. Разуман однос према искоришћавању природних богатстава, императив је цивилизацијске egzистенције – заједнички је закључак.

На Конференцији нису допета, нити су могла (?) нека конкретна опредељења за коришћење расположивих и познатих природних богатстава, јер и међу њима постоје велике различитости – од расположивости у глобалним, регионалним и локалним оквирима, потребама људске заједнице за њима а које су променљиве, до обновљивости или необновљивости, њиховог познавања и препознавања.

Конференција је пажњу посветила искоришћавању расположивих ресурса – атмосфере, слатких вода и мора, шума и плодног тла, сировина и енергије, док се остала природна богатства чак и не помињу. Не случајно. Људима и времену су дате обавезе да ускладе своје потребе и прохтеве са ограниченим могућностима природе, поштујући природне законитости и процесе, које до данас са променљивим успехом човек тумачи.

Наша пракса – у очекивању решења

У последњих педесетак година па овом (јужно-словенском) простору, у времену најбурнијег и најдинамичнијег развоја и разноврсних историјских догађаја и промена, бар колико је (аутору) познато, није било свестраног разматрања природних богатстава – од одређења појма, до свобухватне анализе и неопходне законске регулативе. Чак ни у нашим енциклопедијама или уџбеницима нема комплетних прегледа или покушаја да се то учини.

У периоду од 1950. до 1965. године вероватно је на овој проблематици највише радио (јер је и објавио) проф. И. Вински, из Загреба, пре свега као екопомиста, сагледавајући и оцењујући национално богатство, чији су део и природна богатства.

Државни органи или поједине институције бавили су се појединим врстама природних богатстава, решавајући нека конкретна питања – планирања развоја, истраживања, коришћења, заштите и сл. без утиска да је постојао организован приступ.

Године 1993. М. Бошњак и Б. Јовановић (у „Југословенском прегледу”, часопис који је намењен и свету) објавили су вероватно најкомплетнији преглед природних богатстава за подручје СР Југославије, којом приликом су обухватили земљиште, шуме, воде, природне лепоте, енергетске изворе, руде метала и неметала, без одређења – што су сва природна богатства, те што недостаје (?) у овом корисном прегледу.

Радећи на изради Националног извештаја за Конференцију УН (1992), који је обухватио цело подручје СФРЈ, на коме је било ангажовано више десетина стручњака из свих република и покрајина, П. Радичевић, М. Шапић и Л. Радојчић су 1990. припремили и предали у штампу рукопис „Природна богатства (СФР) Југославије”, за који је за штампу једини показао интересовање „Чачански глас”. После две године, аутори су, уместо књиге, бар први пут у свету (!) објавили „In memoriam” рукопису који није објављен („Економска политика”, 14. децембра 1992.). Интерес „Научне књиге” (после овог написа) завршио са преузимањем рукописа, без резултата.

У том времену, Савезно министарство за привреду покренуло је иницијативу за доношење Савезног закона о природним богатствима, којим би се утврдило шта се све сматра природним богатством на овим просторима, определило власништво и карактер односа државе према њима, обезбедио начин евиденције и вођења и заштите од деградације и уништења. Иницијатива није прихваћена, нити званично одбачена. Поједина решења се, ипак, допосе и не само због тумачења уставних одредби (чл. 77. и 79. Устава СРЈ).

Савез инжењера и техничара Југославије покренуо је иницијативу 1994. године, осмислио садржај десетогодишње активности. Савезна влада се прихватила покровитељства над скуповима на тему „Природна богатства Југославије”, на којима би се, комплексно и свеобухватно, почев од теоретских разматрања и дефиниција, до конкретних анализа и оцена, дао допринос препознавању и познавању природних богатстава Југославије. На сарадњу су позване бројне институције и организације,

које су позив са великом озбиљношћу прихватиле у уверењу да је ова (активност) од вишеструког и дугорочног интереса. (Проблеми и застој су организационе природе, или – ?).

Савезно министарство за животну средину (од 1992), касније Савезно министарство за развој, науку и животну средину, ради на Предлогу закона о основама заштите животне средине, којим би требало да буду дефинисана и природна богатства и решена нека питања заштите, која нису обухваћена републичким уставима. Вероватно ће се до решења још чекати, јер за уставна решења нису нађена и решења на законе који имају карактер основа.

Могуће дефиниције појмова

Због наведеног, и не само тога, дају се нека опредељења појмова, за научно-стручни скуп, први ове врсте у пас, под (не баш најсрећнијим) називом „Геонаслеђе” у циљу подршке настојањима да поједине геолошке творевине, структуре и облици, који су јединствени и непоновљиви, буду сачувани.

Природна богатства су, у принципу, чулима доступне ствари, створене од природе, које имају свој унутрашњи битан и неодвојив поредак одређен природним законитостима, које одговарају разуму апсолутно и непроменљиво, а од значаја су за живот, опстанак и здравље људи, живи свет и (друштвено-економски) развој људске заједнице.

Под природним богатством се могу сматрати и она богатства и објекти, који су настали или су подстакнути људском вољом и радом (као што су водене акумулације, мореузи и земљоузи, шумски засади, нове врсте флоре и фауне, итд), при чему имају или задобијају све особине природног порекла.

Природно право или урођено право припада човеку од природе, да као део природе користи природна богатства и као најразумније биће, дужност и обавеза је да то чини у обиму и на начин који неће битно пореметити природни поредак, угрозити постојање тих (природних) богатстава, без обзира на потребе, благостање или задовољства.

Најчешћа подела природних богатстава је на *живи свет и неживу материју*, док је подела према обновљивости и исцрпљивости са аспекта очувања и заштите, природнија и прихватљивија, на *обновљива и необновљива природна богатства*. Под обновљивошћу се подразумева могућност обнављања неке врсте природног богатства, природним путем или уз помоћ човека, под одговарајућим условима и одређеном времену. У случајевима необновљивости, мерено трајањем људског века, не постоји ни теоретска могућност да се искоришћено природно добро обнови.

Споменици природе су уникатни или типични, јединствени и од природе ретко поновљиви (у регионалним или ширим оквирима) објекти створени у одређеном (неком) врмену дуге геолошке историје планете Земље, под специфичним условима, драгоцени у научном, образовном, естетском или културном смислу, који не припадају споменицима историје и културе, али су јединствени или универзални, као што су: водопади, пешчаре, гејзири, солфатаре, фумароле, посебни геоморфолошки облици, делови (еталони) јединствених лежишта минералних сировина, посебни минерални извори и минерална блатишта, вулкански кратери и купе, уникатни делови охлађене лаве, поједини примерци кристала и минералних заједница, поједине природне пећине, сталактити и сталагмити (поједини примерци или скупине), уникатни делови разарања тла, јединствене појаве у касрту и слично.

Када, шта и како чувати од онога што се може одредити и издвојити као споменик природе, питање је времена и услова, што је истовремено природно право и цивилизацијска обавеза човека.

На јужнословенским просторима, од онога што припада геолошким творевинама и геолошкој прошлости, природа нам је доста тога подарила и оставила у наслеђе, самим тим и обавезу очувања.

ЗАКЉУЧАК

„Данашње могућности деструктивног, застрашујућег и уништавајућег дјеловања човека на животну средину могу бити таквог обима и интензитета да за кратко вријеме промијене животну средину на ширем простору. Све се то доста брзо и убрзано развија и усавшава на нашој планети, попримајући застрашујуће, а може се рећи и катастрофалне размјере са непроцењивим последицама” (В. Радуловић).

Човеку, као најразумнијем, за сада бићу на Земљи, потребна је природа онаква каква јесте, коју као њен нераздвојни део, треба да чува и користи на рационалан и разуман начин, имајући у виду да будуће генерације неће моћи да поднесу тужбу за своју судбину и наслеђе.

„Историјски посматрано, човек је дуго имао хармоничне односе са природом. Међутим, та хармоничност је нарушена оног тренутка када је човек своје свесне потенцијале употребио за прекомерно коришћење природних богатстава мимо свих природних закона” (М. Теофиловић).

Због тога, и не само тога, речено за ову прилику и овим поводом, што је доступно човековом осматрању и коришћењу, а што припада

неживом минералном или геолошком делу планете Земље (Геа–Земља) јесте геонаслеђе, али све то није и нису – споменици природе, које треба посебно евидентирати, чувати и штитити, јер само поједини гео-облици и објекти имају универзалну и јединствену вредност.

ЛИТЕРАТУРА

1. БАХИРЕВА Л.В., „Геологическије основи о храни...”, Академија наука СССР, Москва, 1991.
2. БОШЉАК М. ЈОВАНОВИЋ, Б., „Природна богатства Југославије”, „Југословенски преглед”, бр. 1, Београд, 1993.
3. КАЗНАЧЕЈЕВ В.П., „Очерки теорије и пракиси екологије човека”, „Наука”, Москва, 1983.
4. ЛАВЛОК П., „GEA – A New Look at Life on Earth”, 1979.
5. ПАНТИЋ П., „О односу човека и природе”, „Ecologica”, бр. 1, Београд, 1994.
6. РАДИЧЕВИЋ П., „Основна систематика утицаја истраживања и експлоатације минералних сировина на животну средину”, „Ecologica”, посебно издање бр. 1, Београд, 1994.
7. РАДИЧЕВИЋ П., „О потреби доношења закона о природним богатствима”, Фонд докумената Савезног министарства за привреду, Београд, 1994.
8. ВИНСКИ И., „Национално богатство Југославије”, Економски институт, Загреб, 1957.
9. ВИНСКИ И., „Национално богатство”, „Напријед”, Загреб, 1964.
10. О заштити светске природне баштине на територији СРЈ, који је стављен на листу УНЕСКО-а – материјал Савезног министарства за развој, науку и животну средину (Фонд документације Београд, 1995).